

УДК 631.155

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Саснко М. Г.

кандидат економічних наук, доцент,
заступник директора Тернопільського інституту АПВ УААН
Тернопільський національний економічний університет

ДЕЯКІ НАСЛІДКИ ПРИСКОРЕНОГО РЕФОРМУВАННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА РЕГІОНУ І ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО РОЗВИТКУ

Анотація. Зроблено оцінку результатів розвитку сільського господарства Тернопільщини, в складі інших областей країни, з 2000 року, тобто після відомого указу Президента України щодо прискорення реформування аграрної сфери від 3 грудня 1999 року. Запропоновано основні напрями дальшого розвитку галузі.

Annotation. The estimation of results of development of agriculture of Ternopil region is done, in composition of other areas of country, from 2000 year, that after the known decree of President of Ukraine in relation to the acceleration of reformation of agrarian sphere Decembers, 3, 1999. Basic directions of further development of industry are offered.

Ключові слова: валове виробництво сільськогосподарської продукції, виробництво у сільськогосподарських підприємствах, виробництво у господарствах населення, посівні площі, поголів'я худоби, урожайність сільгоспкультур, продуктивність тваринництва, собівартість, прибутки, трансфер інновацій.

Постановка проблеми. В результаті хаотичного, непослідовного і не поетапного реформування сільського господарства регіону, як і всієї країни, до 2000 року виразно спостерігалась деградація галузі, різке погіршення основних її показників по всіх параметрах. Настала очевидна загроза продовольчій безпеці країни, сільське населення було відкинуто на межу виживання. Держава нарешті оцінила загрозу і 3.12.1999 року Президент видав відомий Указ щодо прискореного реформування галузі [5]. В наступні роки державне регулювання сільськогосподарського виробництва поступово витісняло самоплив. Наразі актуальною стає необхідність оцінки використання регіоном, як, зрештою, і всією країною, нових можливостей, оцінки ефективності вибраних напрямків розвитку з метою їх коригування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зрозуміло, вчені країни постійно моніторять ситуацію в сільському господарстві. Появилось багато публікацій з проблем державного регулювання галузі, зокрема, її фінансової, грошово-кредитної, зовнішньоекономічної, соціальної політики на селі. Особливою активністю в даній проблематиці вирізняються праці відомих українських вчених Андрійчука В.Г., Валентинова В.Л., Гайдуцького П.І., Дем'яненка М.Я., Зубця М.В., Могильного, О.М., Крисального О.В., Кропивка М.Ф., Маліка М.Й., Меселя-Веселяка В.Я., Онищенка О.М., Саблука П.Т., Ситника В.П., Шпичака О.М. та багатьох інших.

Постановка завдання. Оцінка заходів, які приймає держава, безперечно потрібна. Але ще є інша сторона медалі. Йдеться про те, що в реалізації політики держави важлива роль відводиться людському фактору, регіональним кадрам. А тому об'єктом нашого дослідження є власне ця друга сторона, яка мало висвітлена в публікаціях. Ми ставимо завданням оцінити ефективність використання нових можливостей розвитку сільського господарства в регіоні і, виходячи з цього, показати основні напрямки розвитку і реформування галузі на перспективу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відомо, що будь-яка економічна реформа на початку призводить до певного погіршення виробничих і соціальних показників. Зате результатом реформ мають стати стабілізація і високі темпи розвитку реформованих галузей та суттєве покращення добробуту населення. Таких результатів немає й досі, що свідчить про незавершеність реформ.

Розглянемо два основних етапи реформ на Тернопільщині, особливо детально – другий. До 2000 року, тобто до названого Указу Президента країни, чітко простежувалася тенденція розвалу виробництва в сільськогосподарських підприємствах і перехід лідерства у виробництві аграрної продукції від них до господарств населення – особистих селянських господарств [3]. В цілому по всіх категоріях господарств валове виробництво сільськогосподарської продукції скоротилось за означений період на 45 відсотків, в тому числі сільськогосподарських підприємств – на 77.9. В той же час валова продукція господарств населення зросла на 17.2 %, а її питома вага збільшилась з 34.7 до 73.8 відсотка. Особливого занепаду зазнало тваринництво. Якщо в цілому по всіх категоріях господарств валова продукція цієї галузі скоротилась на 54.7 %, то в сільськогосподарських підприємствах – на 87.8 %. Вироблялось її тут в 2000 році тільки 12.2 відсотка дореформеного рівня, питома вага скоротилась до 14.5 %. Соціальні наслідки названих результатів реформ не забарились. Серед них найбільш резонансні: найнижча на Україні зарплата, найвищий рівень безробіття на селі і чи не найвищі ціни на продовольчі товари. Не випадково і економічна міграція сільського населення за рубіж теж чи не найвища в країні. Не набагато кращі соціально-економічні результати десяти років реформ спостерігались і в інших регіонах України.

Зрозуміло, що реакція Президента була вмотивована, хоча надзвичайно запізнена і не до кінця обґрунтована, про що вже достатньо висвітлено в публікаціях вчених, політиків і господарників. Попри все, в цілому, в галузь направлено порівняно більше ресурсів, відчутним стало її державне регулювання, ефективнішими його важелі. Спробуємо з'ясувати як регіональна аграрна еліта зуміла використати названі хоча й недостатні можливості і чи насправді їй вдалося прискорити реформи і на цій базі забезпечити хоча б стабілізацію економічних та соціальних параметрів галузі в регіоні.

Об'єктивний незаангажований аналіз безумовно засвідчує певну позитивну динаміку порівняно з 2000 роком. За названий період продукція сільського господарства Тернопільщини у цінах 2005 року зросла по всіх категоріях господарств з 2666.5 до 2892.8 млн. грн. або на 8.5 %. З розрахунку на одну особу зростання становило 112.8 % і на 100 га сільгоспугідь – 118.0. Валова добавлена вартість, створена у галузі збільшилась на 43 відсотки.

Тобто навіть незначна стимулююча політика держави вплинула в певній мірі на результати діяльності сільськогосподарських підприємств. Тут нарешті призупинено на загальний руйнівні процеси, відбулась певна стабілізація і навіть деяке довгоочікуване покращення окремих параметрів. Структурні зміни відбуваються уже на користь цієї категорії виробників. Порівняно з 2000 роком виробництво продукції в сільгосппідприємствах зросло на 29.5 % тоді як в господарствах населення – тільки на 2.2 відсотки. Тобто реструктуризація пішла в зворотному напрямку, що, зрозуміло, є позитивним явищем. Більше того, започатковано відновлення об'єктивного процесу концентрації виробництва і зростання на цій базі його ефективності. Так кількість сільгосппідприємств за названий період скоротилась на 47.6 %, а площа ріллі з розрахунку на одне підприємство зросла на 24.4 відсотка. І зростання виробництва, як уже відмічалось, склало 129.5 %. Очевидно виросла децю і продуктивність праці: середньооблікова чисельність працівників, зайнятих у сільськогосподарському виробництві скоротилась у 4.2 рази. Якщо у 2000 році сільгосппідприємства були збитковими то у 2006 їх прибутки становили 93.7 млн. грн., в тому числі від реалізації сільськогосподарської продукції – 45.3 млн. Рівень рентабельності всієї діяльності склав 14 %, а реалізації сільгосппродукції – 8.4.

В цілому від сільського господарства регіону у 2004 році отримано 64.9 млн. грн. прибутку, у 2005 – 71.9, а в 2006 році – 98.5 млн. грн. (у 2000 році було 14.4 млн. грн. збитків). Позитивна динаміка викликає оптимізм. Варто також нагадати, що саме в сільському господарстві у 2006 році отримано 58.8 відсотка від усіх прибутків області.

На жаль, не всі можливості розвитку галузі використані сповна. Найважливішою проблемою аграрної сфери регіону є та, що сільське господарство тут залишається, м'яко кажучи, дрібнотоварним. Досить нагадати що майже три чверті сільгосппродукції виробляється в області в господарствах населення. А вони в значній мірі є навіть не дрібнотоварними, а натуральними, особливо в рослинництві. Дрібнотоварність стане ще більшою проблемою при входженні країни в СОТ. Для прикладу, понад 80 відсотків закупленого в області молока надходить з господарств населення, де утримують переважно по 1-2 корови. Таке молоко не відповідає євростандартам по санітарних нормах. Дрібнотоварність усувається надзвичайно повільно. Якщо не прийняти відповідні міри і концентрація виробництва відбуватиметься сучасними темпами, то проблема існуватиме ще принаймні 15-20 років.

Ще однією загрозливою проблемою є та, що до цього часу не вдалося радикально зупинити негативні процеси в тваринництві області, особливо в сільськогосподарських підприємствах. Галузь нестабільна, щорічні темпи приросту мізерні. До 2000 року приріст виробництва тваринницької продукції всіма категоріями виробників становить лише 5.2 %, а сільгосп-підприємствами – 3.1. Щоб досягти дореформеного рівня виробництва тваринницької продукції при таких темпах, потрібно по меншій мірі 50 років! Але й такого мізерного приросту досягнуто переважно за рахунок ціннісного фактора. Насправді ж, в натуральних показниках до 2000 року виробництво молока скоротилось на 7 відсотків, а м'яса усіх видів в забійній вазі – на 18 відсотків. В сільськогосподарських підприємствах виробляється молока у 12 разів менше ніж у господарствах населення.

Викликає серйозне занепокоєння тенденція щорічного скорочення поголів'я ВРХ, в тому числі й корів. Якби воно компенсувалося адекватними, а бажано ще вищими темпами зростання продуктивності худоби, то загрози не існувало б. А тим часом порівняно з 2000 роком поголів'я ВРХ в області по всіх категоріях господарств скоротилось на 36.2 %, корів – на 26.9. За чисельністю поголів'я худоби область відкинута до рівня повоєнного 1945 року! Щоправда, намітилась задовільна тенденція зростання свиногоголів'я (19 відсотків до 2000 року).

Особливо катастрофічно скорочується поголів'я худоби в сільськогосподарських підприємствах регіону. Зараз тут нараховується лише 38.3 тис. голів ВРХ або тільки 15.5 відсотка до наявних в усіх категоріях господарств. В 1990 році таке поголів'я тварин утримував невеликий порівняно Шумський район. В підприємствах області залишилось тільки 11.3 тис. корів. З 2000 року скинуто 71 відсоток поголів'я ВРХ і майже стільки ж – корів.

Надзвичайно гостро постає проблема раціонального використання ресурсів, особливо матеріальних. Вони дорожчають неймовірними темпами, що позначається на собівартості продукції. Для прикладу собівартість зерна і картоплі в 2006 році порівняно з 2000-ним зросла в 1.7 рази, овочів і цукрових буряків відповідно в 1.4 і 1.3 рази, молока – в 1.7, м'яса ВРХ у 2.1 рази.

На загальний збитковою залишається галузь тваринництва. В структурі витрат на виробництво сільськогосподарської продукції матеріальні витрати в цілому займають 71.3 відсотка (в тваринництві – 74.2). В той же час, на жаль, питома вага витрат на оплату праці скоротилась за згаданий період на 4.4 процентних пункти і становить тільки 11.4 %. До речі, заробітна плата в сільському господарстві становить тільки 429 грн. і є найнижчою серед усіх галузей регіону.

Є проблема з оптимізацією чисельності працюючих в сільськогосподарських підприємствах і безробіттям на селі. А ще з професійними кадрами. Сільське населення в працездатному віці щорічно зростає: з 2000 року – на 8.8 %. А чисельність зайнятих в сільському господарстві закономірно скорочується (тільки за 2006 рік – на 14.3 %) і процес цей триватиме.

Не все гаразд з господарствами населення. Вони й надалі залишаються трудомісткими. Лише 6.4 відсотка з них мають у приватній власності сільськогосподарську техніку. Мережа станцій по надання послуг технікою не розвинута. Переважає ручна праця, самоексплуатація. Більшість особистих селянських господарств продовжують бути місцем порятунку населення від безробіття і деградації. Тут зосередилась значна чисельність трудового потенціалу села, який використовується вкрай непродуктивно. Утримуючи в середньому по 1.5 га землі на кожне селянське господарство, 17.4 % домогосподарств не утримують худоби і птиці. На одне таке господарство припадає в середньому 0.96 гол. ВРХ, в тому числі 0.60 гол. корів.

Деформована структура посівних площ, особливо в сільськогосподарських підприємствах, грубо порушуються сівозміни, низька культура землеробства. Так в сільгосппідприємствах 72.4 % посівних площ відводиться під зернові культури і тільки 6.6 відсотка – під кормову групу.

Низькою залишається врожайність сільгоспкультур і продуктивність тварин. Приміром, врожайність озимих за останні три роки не перевищує 23.6 ц/га, тоді як у 2000-му вона становила 24, а в 1990 му – 35.8 ц/га. В цілому за останніх три роки врожайність зернових склала лише 23.7 ц/га, цукрових буряків – 275, картоплі – 130 ц/га. Зрозуміло, така врожайність не може забезпечити високоприбуткове ведення галузі. Середньодобові прирости ВРХ і свиней на вирощуванні і відгодівлі становлять відповідно 439 і 293 грами, середньорічний надій молока на корову – 3285 кг, вихід телят на 100 маток – 74 голови. Втрачаються величезні можливості від продажу маловагової худоби (в середньому одна голова ВРХ продається вагою 367 кг). Звісно, показники далеко не європейського рівня.

Великі надії реформатори покладали на розвиток фермерства в регіоні. Однак сподівання не оправдались. Фермерство не стало помітним виробником. Виробляє воно лише 3 проценти валової продукції, володіючи при цьому 3.9 відсотками сільськогосподарських угідь. Щоправда в даному секторі відбулась певна концентрація виробництва. Однак в середньому фермерське господарство володіє 78.4 га сільгоспугідь. Більше того, 62 відсотки із 688 господарств мають пересічно по 8.5-34.1 га, тобто залишаються дрібними.

Велике занепокоєння викликає рівень і стан матеріально-технічної бази сільськогосподарського виробництва. Навіть після 2000 року балансова вартість основних засобів скоротилась у сільськогосподарських підприємствах у 2.2 рази. Відповідно чисельність тракторів знизилась за цей період вдвічі, зернозбиральних комбайнів – на 47 відсотків, кукурудзозбиральних – у 5.1 рази, бурякозбиральних – на 50.7 % картоплезбиральних – у 3.4 рази, установок і агрегатів для доїння корів – у 3.3 рази. Споживання електроенергії на виробничі потреби скоротилось за цей час у 1.7 рази, наявність енергетичних потужностей – вдвічі. Техніка переважно застаріла, відслужила амортизаційні строки. Ще гірший технічний стан в господарствах населення. Як відзначалось, тільки 6.4 відсотки з них мають у приватній власності сільськогосподарську техніку. Отже величезна кількість сільгосппродукції виробляється в області вручну. Про який рівень продуктивності праці може йти мова!

Щоб краще оцінити діяльність регіональної економічної еліти по прискоренню реформування аграрної сфери, порівняємо деякі місцеві показники з національними. В цілому, порівняння не на користь регіону. Досить сказати, що індекс зростання валової продукції сільського господарства до 2000 року по всіх категоріях господарств склав по області 108.5 %, а по країні – 121.8, в т.ч. в сільськогосподарських підприємствах відповідно 129.5 і 139.8 % та в господарствах населення – 102.3 і 112.6 %. Середньомісячна номінальна зарплата найманих працівників сільгосппідприємств у 2006 році склала лише 409 грн., тоді як по країні - 553 грн. тобто на 35 відсотків вища.

З приведеного аналізу напрашуються принаймні два основних висновки: а) заходи, вжиті державою і регіональною владою після відомого указу Президента країни про прискорення реформування аграрної сфери, тобто після 2000 року, безумовно, зупинили розвал галузі, забезпечили незначну стабілізацію і навіть деякі позитивні зрушення; б) однак, місцеві органи влади далеко не сповна використали потенціал прискорення, наявні ресурси і можливості, в результаті в регіоні продовжують мати місце суттєві проблеми у розвитку сільського господарства. В існуючій ситуації керівництву регіону і всім працівникам, причетним до цієї галузі, на наш погляд, слід сконцентрувати зусилля в наступних напрямках і на розв'язання наступних вузлових проблем.

По-перше, зважаючи на дрібнотоварність сільськогосподарського виробництва в регіоні, що гальмує індустріалізацію праці, зростання її продуктивності і, в цілому, ефективності, слід працювати над оптимальною *концентрацією* виробництва. В умовах недостаті інвестиційних ресурсів, диктату посередників і переробників, неефективної регуляторної політики держави найкращою базою для концентрації і, по великому рахунку, для самопорятунку сільгоспвиробників є кооперація. Слід провести потужну просвітницьку і організаційну роботу по об'єднанню в кооперативи як господарств населення, так і сільськогосподарських підприємств. Кооперативи можуть бути як виробничі так і обслуговуючі, як горизонтальної інтеграції (створення, приміром, міжгоспів по відгодівлі худоби), так і вертикальної (створення кооперативних об'єднань чи спільне будівництво підприємств по переробці сільгосппродукції, виробничому і сервісному обслуговуванню тощо). Головний принцип кооперативів і їх об'єднань – неприбутковість, тобто прибутки, отримані кооперативом, мають розподілятися між фізичними чи юридичними членами кооперативів. Лише тоді можна сподіватись на формування кооперативного руху і його ефективність. Тільки кооперація убезпечить її членів від монополізму і диктату посередників, поставщиків, переробних галузей, бездіяльності держави тощо; індустріалізує і полегшить працю, підвищить її продуктивність; забезпечить ефективність використання ресурсів в тому числі і за рахунок отримання прибутку на інших етапах технологічного ланцюга; відкриє простір для НТП галузі.

По-друге, входження України до СОТ та європейських економічних структур немислиме без науки, без *трансферу інновацій* в сільське господарство. Лише адекватний європейському технологічний рівень забезпечить можливість аграрному сектору на рівних конкурувати у лібералізованій Європі. Без науки сподіватись на елементарні конкурентні переваги за ціною чи якістю і гідне місце в європейському співтоваристві немає найменших шансів. На жаль, поки що наше сільське господарство в силу відомих причин цілком не наукоємне. А досвід показує, що вже зараз вагомим результатів досягають ті господарства, які всерйоз забезпечують науковий супровід господарських рішень, співпрацюють з галузевими науковими установами.

По-третє, ми ведемо мову зараз про все: про техніку, про інвестиції, про добрива, про паливе – та тільки не про людський фактор, в першу чергу про *кадри*, які мають забезпечити реалізацію всіх проектів. Адже відомо, що найвищу віддачу дають інвестиції в трудовий потенціал. Ми ж стару систему кадрової роботи (до речі, як для командної економіки досить таки непогану) зруйнували, а нову, адекватну ринковій економіці, створити не спромоглися. Грубо порушуються на всіх рівнях найелементарніші принципи підготовки, добору, розстановки і виховання кадрів. А звідси і результати про які йшлося вище.

По-четверте, в умовах ринку і нестабільності слід невідкладно переходити до стратегічного менеджменту. Це об'єктивна необхідність. На всіх рівнях управління слід мати добротні стратегії.

Як писав американський вчений І. Ансофф підприємства без стратегії приречені на вимирання [1]. І ми це бачимо. Діяльність сучасного менеджера має роздвоюватись: з одного боку бути направленою на поточну прибутковість, а з другого – на майбутню, тобто носити стратегічний контекст. Без цього у підприємства нема майбутнього, нема стабільності. На жаль, стратегічне мислення у багатьох відсутнє. Треба шукати людей з таким мисленням, виховувати.

Нарешті, стратегічними головними важелями в сільському господарстві мають стати насінництво і племсправа. Ці ланки поспішно передані підприємництву, де превалює не якість, а прибуток. Треба переглянути ліцензії. Окремою серйозною проблемою стоїть збереження родючості ґрунтів, створення сучасної системи ведення сільського господарства.

Ну і, зрозуміло, головною проблемою в сільському господарстві є низький рівень державного регулювання аграрної сфери в умовах кланово-олігархічного устрою країни. Це окрема тема. Тут і сумнозвісні ножиці цін, і бездарний захист вітчизняного виробника, і відсутність добротного вітчизняного сільськогосподарського машинобудування, і нікчемна грошово-кредитна політика і, зрештою, неефективне дотування з відомими «відкатами» тощо. Але і в цих важких умовах ряд менеджерів забезпечують гарні результати, що лишній раз засвідчує важливість кадрової роботи.

Висновки з даного дослідження. Таким чином, можливості, створені державою після відомого Указу Президента України щодо прискорення реформування галузі, використані в регіоні не повністю, хоча призупинення падіння і деяка стабілізація після 2000 року безумовно мають місце. Зважаючи на те, що багато негативних тенденцій ще збереглося, слід прийняти невідкладні міри по закріпленню досягнутого і завершенню реформ. Зосередити при цьому зусилля на трансфері інновацій, концентрації аграрного виробництва в тому числі шляхом кооперації, що дасть можливість усунути дрібно товарність. А ще в центрі уваги повинна бути кадрова робота, впровадження стратегічного менеджменту, сучасної системи ведення галузі тощо.

Використана література

1. Ансофф І. Новая корпоративная стратегия: Пер. с англ. – СПб.: «Питер». – 1999.
2. Саблук П.Т. Економічний механізм АПК у ринковій системі господарювання \ Економіка АПК. – 2007. - №2. – С.3-10.
3. Сасенко М.Г. Структурні зміни в сільському господарстві Тернопільщини за роки економічних трансформацій. – Тернопіль: ТАЙП, 2005. – 165с.
4. Сільське господарство Тернопільської області. Статистичний збірник. – Головне управління статистики Тернопільської області. – Т.: 2007. – 204с.
5. Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки»//Офіційний вісник України. – 1999. -№49. – С.11-14.